

Vojtech Zamarovský

NA POČIATKU BOL SUMER

VOJTECH ZAMAROVSKÝ

NA POČIATKU
BOL SUMER

VOJTECH ZAMAROVSKÝ

NA POČIATKU BOL SUMER

Texts © Vojtech Zamarovský 1965, 2003, 2017 (heirs)
© Drahoslav Hulínek (p. 202 – 209)
Photographs © author's archive, SAHI's archive, Perfekt's archive
Design © Pavol Janoško, DTP Perfekt
Slovak edition © Perfekt 2003, 2017

Publikáciu z verejných zdrojov podporil

Vojtech Zamarovský

NA POČIATKU BOL SUMER

Text: Vojtech Zamarovský

Drahoslav Hulínek (s. 202 – 209)

Autori fotografií: archívy autora, Slovenského archeologického a historického inštitútu (SAHI)
a vydavateľstva Perfekt

Jazyková redaktorka: Daša Jajcayová

Grafická úprava: Pavol Janoško, DTP Perfekt

Piate slovenské vydanie

Vydal Perfekt, a. s., Cukrová 14, Bratislava 811 08, ako svoju 770. publikáciu.

Rok vydania: 2017

Poznámka vydavateľa:

Vzhľadom na to, že súčasná archeológia používa v slovenskom jazyku iné geografické pomenovania, ako používal Vojtech Zamarovský, v kapitole Pocta Vojtechovi Zamarovskému z pera Drahoslava Hulínka sa môžu objaviť novšie zemepisné názvy. Vydavateľ sa rozhodol ponechať obe terminológie.

Elektronickú verziu tejto knihy si môžete kúpiť na internetových portáloch
www.martinus.sk, www.dibuk.sk a ďalších.

Tlač: POLYGRAFICKÉ CENTRUM, Bratislava
www.polygrafcentrum.sk

ISBN 978-80-8046-820-0

MEDZNÍKY MEZOPOTÁMSKÝCH DEJÍN

NÁŠHO LETOPOČTU

1958 IRACKÁ REPUBLIKA

1500 OSMANSKÁ RÍŠA

1000 BAGDADSKÝ KALIFÁT

500 SÁSÁNOVSKÁ RÍŠA

0 PARTSKÉ KRÁĽOVSTVO
SELEUKOVSKÁ RÍŠA
STAROPERZSKÁ RÍŠA

PRED NAŠÍM LETOPOČTOM

- 500 NOVOBABYLONSKÁ RÍŠA

- 1000 ASÝRSKA RÍŠA

- 1500 KASSITSKÉ KRÁĽOVSTVO
STAROBABYLONSKÁ RÍŠA

- 2000 „SUMERSKÁ RENESANCIA“
AKKADSKÁ RÍŠA

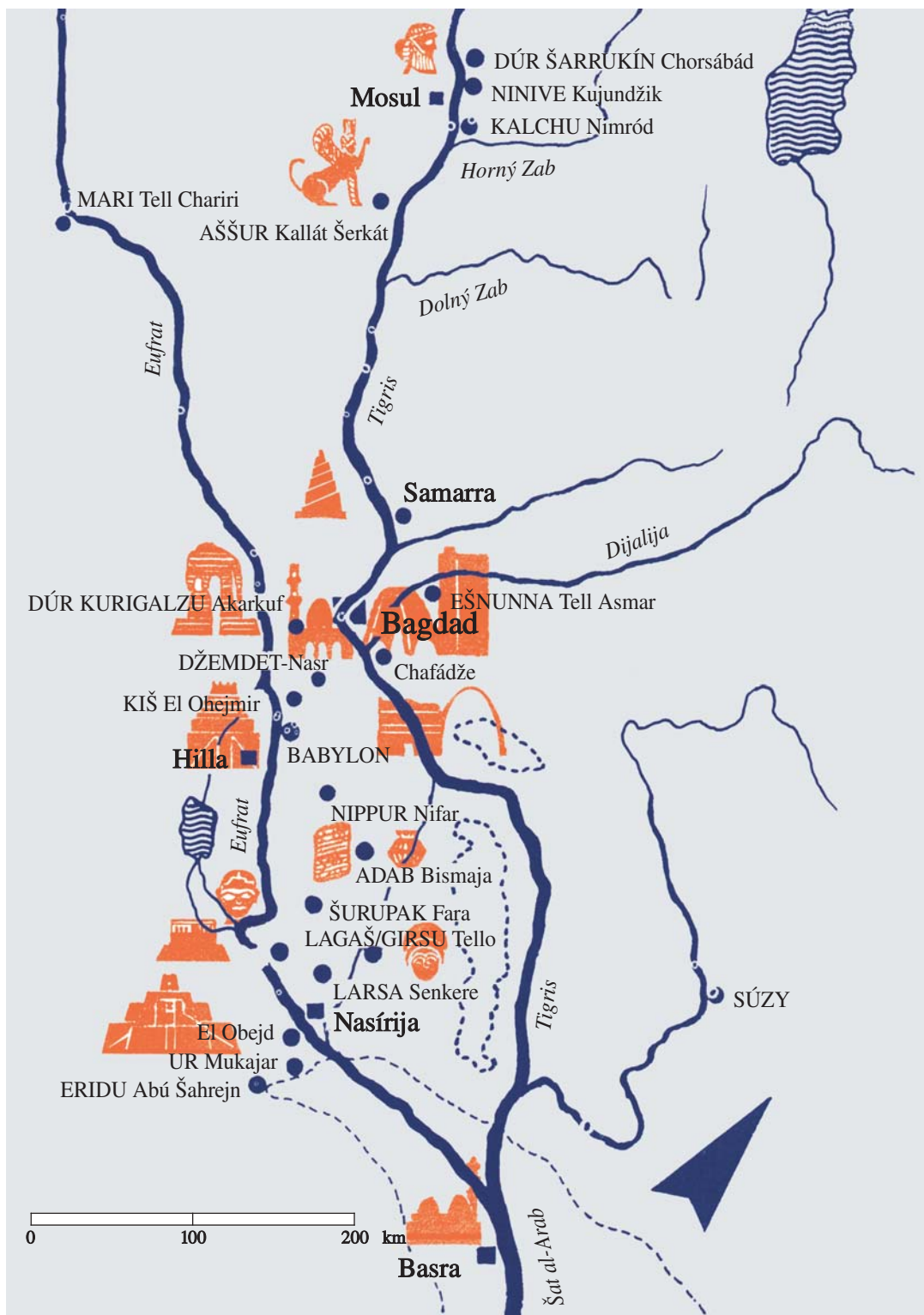
- 2500 „ZLATÝ VEK SUMERU“

- 3000 ARCHAICKÝ SUMER

- 3500 PREDHISTORICKÝ SUMER

- 4000 PREDHISTORICKÉ OSÍDLLENIE

NA POČIATKU BOL ZAMAROVSKÝ

Zamarovského texty hladia dušu slovenských čitateľov už viac ako polstoročie. Do slovenskej literatúry s ním vnikol celkom samozrejmy priezračný talent. Bez väčšej námahy preniká k podstate vecí, uchopuje ich a predáva ďalej tou najčítavejšou metaforou. V každej vete a každom odseku je cítiť, že Zamarovský nepísal, ale to more faktov, osobností a udalostí nechal svojim perom jednoducho pretiecť, svoje znalosti vložil na papier ako celok, prerozprával ako román.

Odborníci na dejiny Sumerov vedia, čo je to čítať nekončiac sa stovky archeologických správ, komentárov a úvodov k textom tabuliek, hárky vedeckých dišpút a argumentácií. Nie je to nič zábavné. Rozhodne to nie je oddychové čítanie. Zamarovský si tým prešiel dvakrát. Jeho Sumeri vyšli prvýkrát v roku 1966, nielen na Slovensku, ale v celom vtedajšom Československu išlo o pioniersky počin. Druhýkrát sa doslova prehrýzol novšími poznatkami v roku 1984, Sumerov premenil pre tú chvíľu na moderné dielo, veď spolupracoval nielen s Karlovou univerzitou a Orientálnym ústavom ČSAV, ale i s uznávanými odborníkmi z Paríža, Bagdadu, Berlína, Filadelfie a Chicaga.

Kniha ďalej nemladla, od poslednej revízie napočítame tridsaťtri dlhých rokov, ale napriek tomu nestráca na žiadnej zo svojich kvalít. Výskum v Iraku i v čítaní tabuliek po-

kračuje, množstvo poznatkov narastá, ale Zamarovského náčrt dejín a kultúry sa stále nepreklopil do bodu, v ktorom by sme mohli povedať, že kniha má význam už iba z pohľadu dejín literatúry faktu, ale už nemá význam z pohľadu faktov samotných. To v žiadnom prípade! Kniha je naďalej ideálnym vstupom do sveta Sumerov pre každého neodborníka. Navyše najnovšie vydanie dopĺňa v prílohe doslov doktora Hulínka, riaditeľa Slovenského archeologického a historického inštitútu, ktorý približuje aktuálne výskumy v Iraku a oboznamuje s často opomínaným faktom, že je to i slovenská historická a archeologická veda, ktorá prispieva k poznaniu starovekej Mezopotámie – kolíske mnohých prvkov západnej civilizácie.

Čitateľ sa má na čo tešiť. Veď nielen Zamarovského Sumeri, ale i Sumeri samotní predstavujú fascinujúci objekt záujmu. Objavujú sa akoby z ničoho nič na juhu Mezopotámie a v priebehu štvrtého a tretieho tisícročia menia obraz Blízkeho východu. Organizácia sumerských mestských štátov presahuje všetko, čo sa dovtedy v Oriente v tomto smere zrodilo. Systém ich správy zavádza administratívne reformy, stavia na tvoriacom sa písme a písanom časom prepožičiava možnosti k preklenutiu suchých administratívnych kolónok a k vzniku skutočnej literatúry. Sumeri budujú prvú monumentálnu architektúru, posúvajú hranice

umeleckých možností, tvoria predpoklady efektívneho hospodárstva. Sumerské vymožnosti zaplavovali niekoľko stáročí ďaleko väčšie územie, ako bol Sumer samotný; Sumeri však pôsobili nielen geograficky ale i v čase. Sumerčina sa používala ako jazyk vzdelancov ešte i v 2. tisícročí pred n. l., keď ju už dávno nebolo počuť v uliciach a sumerské písmo zložené z klinov – klinopis – natrvalo ovplyvnilo dejiny písomníctva starovekého Orientu. Ani zďaleka sa tak ale sumerské vklady do dejín ľudstva nekončia, tu však pre ich výpočet nie je to správne miesto; všetko potrebné už totiž vypovie sám Zamarovský.

Kniha *Na počiatku bol Sumer* uvedie fakty a poteší zároveň. V tom je jej najväčšia hodnota. Zamarovský vyťahuje fakt za faktom, ale človeka neunavuje, naopak neustále

prekvapuje a núti čítať ďalej a ďalej. Sumer obracia z rôznych strán. Názov knihy a jej poňatie sa dá vyložiť z viacerých uhlov pohľadu. Samozrejme, Sumeri sú prvým známym ľudom na Blízkom východe, ale kniha ako taká je i akýmsi úvodom do celého Zamarovského diela. Nie že by knihu napísal ako prvú, táto pocta patrí jeho rozprávaniu o siedmych divoch sveta, ale téma samotná, teda téma Sumerov otvára civilizáciu, ktorej Zamarovský venoval všetky svoje diela a desiatky rokov života. To ale nie je všetko. Sumeri vniesli do sveta literatúru podobne ako Zamarovský do slovenskej literatúry a kultúry Sumerov. Môžeme povedať, že „*Na počiatku bol Zamarovský*“ a táto pocta knihe i jej autorovi nepopierateľne patrí.

doc. Michal Habaj, PhD.

ÚVODOM

Pred sto rokmi sa o Sumeroch nevedelo takmer nič, pred päťdesiatimi málo. Dnes vieme, že to bol prvý historicky známy národ na našej zemeguli. Ba čo viac – národ možno s najväčším pôvodným vkladom do všeľudskej kultúry.

Sumeri prví vynášli písmo a ľudstvo tým vstúpilo do novej epochy: z predhistórie do histórie. Sumeri sú prví známi stavitelia miest, prví známi poľnohospodári, prví známi zakladatelia štátu. Sumeri sú vynálezcovia kola; je to po zapálení ohňa najvýznamnejší technický objav človeka. Sumeri vytvorili veľkolepé umelecké diela z hlíny, kameňa a kovu; ich básňami sa začínajú dejiny svetovej literatúry. Vyše tisíc rokov hrali úlohu priekopníkov na javisku dejín: keď naň vstúpili, nestáli ešte egyptské pyramídy, a keď z neho ustúpili, chýbalo toľko storočí do začiatku nášho letopočtu, koľko ich od neho uplynulo.

Žasneme nad výkonmi tohto národa, ktorý nemal azda nikdy viac ako milión príslušníkov a obýval územie s veľkosťou jedného nášho kraja. Postup dejín a pokrok civilizácie prikryl Sumerov nánosom zabudnutia. Ale ľudstvo, ktoré zmapovalo polárne pláne, zmeralo hĺbky oceánu a preniklo do vnútra hmoty a diaľav vesmíru, nemohlo nechať Sumerov v ríši neznáma. Objavilo ich.

História objavenia Sumerov je predmetom prvej časti tejto knihy. Druhá jej časť

nás vedie priamo do vlasti Sumerov, do púští medzi Eufratom a Tigrisom, kde archeológovia vykopali z hlbín tisícročí trosky ich miest a poklady ich umenia. No nielen tam: aj do vedeckých ústavov a zbierok na obidvoch stranách Atlantiku, kde sa študujú a opatrujú sumerské pamiatky. Pretože sa všade dáme sprevádzať ľuďmi, ktorí nám majú o tom čo povedať, nebude to cesta nezaujímavá. Možno však ešte väčšmi než dejiny objavenia Sumerov zaujmú čitateľa ich objavené dejiny; to závisí od vkusu. Posledná časť knihy sa zaoberá sumerskou kultúrou a jej dedičstvom. Dáva medziiným odpoveď na otázku, o čo by bolo ľudstvo dnes chudobnejšie, keby nemohlo nazývať výtvo-ry sumerskej kultúry svojím majetkom.

Táto kniha patrí do „literatúry faktu“, ktorá je náprotivkom literatúry zvanej „science-fiction“. Ide v nej teda o fakty, nie o fikcie, a to o fakty z oblasti vedy. Pritom sa neobmedzuje na ich sprístupňovanie a popularizovanie, ale vŕha čitateľa priamo do procesu ich hľadania, objavovania, preverovania a hodnotenia. Keď hovorí o vede, hovorí o ľuďoch; veda a osudy tých, čo sa jej venujú, sú predsa neoddeliteľne spojené. Za svoju úlohu považuje podať základné informácie o súčasnom stave vedeckých poznatkov a o cestách, ktorými sa k nim došlo. Usiluje sa pritom spájať vedecký prístup s umeleckým podaním; ináč by nebola lite-

ratúrou, ale len informatívnym prehľadom. Neváha použiť básnickú metaforu namiesto zložitej vedeckej definície, keď sa to javí výhodnejšie, a hoci sa zaoberá vážnymi vecami, netvári sa vždy vážne. Ak pôsobí niekedy dojemom „dobrodružného čítania“, je to len preto, že vo vedeckom bádani má dobrodružstvo trvalé domovské právo a že problémy, ktoré musia vedci riešiť, sú v podstate rovnaké ako problémy detektívov (lenže obvykle zložitejšie). Vždy je to však literatúra o faktoch a bez autorských výmyslov; hlavné slovo v nej majú sami vedci. Autor sa síce nezabavuje práva na vlastné stanovisko, ale necháva čitateľovi voľnosť, aby si sám urobil úsudok. Na jednom tu zvlášť záleží: prispievať k tomu, aby sa neprlíš vychodené chodníčky, spájajúce svet vedy so životom ostatnej spoločnosti, premenili na široké cesty poznania a porozumenia. – Uvádzam to len ako odpoveď na mnohé otázky, koľko je v knihách tohto žánru „skutočnosti“ a koľko „literatúry“.

Pri písaní tejto knihy som mal na mysli čitateľa, ktorý nie je podrobne oboznámený s archeologickými objavmi na Blízkom východe a nepozná túto oblasť z vlastnej skúsenosti. Informovanejší čitateľ mi iste niektoré podrobnosti prepáči; možno sa však celkom rád stretne so starými známymi. Rovnakého hľadiska som sa pridržal aj pri výbere fotografií, plánov a kresieb. Väčšina z nich bola vyhotovená osobitne pre túto knihu.

Ak som mohol túto knihu napísať a doviesť až po najnovšie poznatky (a nevyriešené otázky), ďakujem za to predovšetkým autorom diel uvedených v „Prehľade literatúry“. Rovnako som zaviazaný všetkým, ktorí mi uľahčili prácu v Britskom múzeu v Londýne, v parížskom Louvri, v Berlínskych štátnych múzeách, v Irackom múzeu v Bagdade i v iných zbierkach, najmä v Metropolitnom múzeu v New Yorku. Za rady

a pomoc sa musím poďakovať najmä profesorovi L. Matoušovi z Karlovej univerzity a docentovi J. Klímovi z Orientálneho ústavu ČSAV v Prahe. Profesorovi A. Parrotovi z parížskeho Louvru ďakujem za ochotu, s ktorou mi zodpovedal mnohé otázky; rovnako aj profesorovi S. N. Kramerovi z Pennsylvánskej univerzity vo Filadelfii. Za informácie o sumerských vykopávkach v povojnových rokoch a o ich programe ďakujem generálnemu riaditeľovi irackej Pamiatkovej správy Fajsalovi al-Waillímu, za informácie o amerických vykopávkach Knudstadovi a R. Biggsovi z Nippurskej expedície Orientálneho ústavu Chicagskej univerzity. Osobitnou vďakou som zaviazaný profesorovi H. J. Lenzenovi z Berlína, ktorý mi so svojimi spolupracovníkmi poskytol ináč nedostupné informácie a bol na jar 1965 mojím hosťom v tábore Nemeckého archeologického ústavu vo Varke, sumerskom Uruku.

Po prvom vydaní tejto knihy roku 1966 nasledovalo v roku 1968 ďalšie vydanie. Pre vydanie v roku 1984 som text knihy zrevizoval a upravil. Vzal som pri tom do úvahy odbornú literatúru, ktorá sa za uplynulé roky značne rozrástla, a usiloval som sa využiť poznatky, ktoré som získal za opätovného pobytu v krajine Sumerov začiatkom 80. rokov. Hlavné zmeny sa týkajú chronológie, kde novšie bádanie rad letopočtov znížilo, a daktorých záverov a hodnotení; ináč najmä obrazu vtedajšieho Iraku.

Teraz, keď kniha vychádza vo štvrtom vydaní, môžem konštatovať, že hoci od jej napísania uplynulo už 37 rokov, napriek tomu sa v nej v porovnaní s predchádzajúcimi vydaniaми nemuselo takmer nič meniť ani dopĺňať. Je to preto, lebo krátko po odovzdaní jej rukopisu sa vykopávky v starom Sumeri zastavili. Iracká vláda totiž stanovila na udeľovanie výkopových licencií také podmienky, že Angličania a Francúzi na

protest z krajiny odišli. Neskôr odišli aj Američania a napokon i Nemci, ktorí na mieste svojich vykopávok symbolicky nechali jedného strážnika. Keďže sa nekopalo, nič nové sa nenašlo. Sumerológovia však v tomto čase nelenili. Pozorne poprezerali depozitáre v múzeách a našli v nich dve tabuľky s hymnou na boha vôd a múdrosti Enkiho a úryvok z básne na oslavu bohyně stvoriteľky, ktorá sa po sumersky volala Yammi. To boli, samozrejme, skromné výsledky, lebo zdrojom nových poznatkov (a exponátov do múzeí) môžu byť len nové vykopávky. Dúfajme, že nový režim v Bagdade bude voči zahraničným archeológom ústretovejší a vykopávky sa budú môcť čoskoro obnoviť.

Zatiaľ sa teda musíme uspokojiť s tým, čo máme zachytené v tejto knihe. Navyše, zdá sa, že dnes je toho ešte menej, než bolo včera. V júni tohto roku vypuklo v Bagdade akési masové šialenstvo. V medziobdobí, keď stará autorita už – a nová ešte – neplatila, začali prepustení väzni a rôzne kriminálne živly vykrádať a pustošiť obchody. Ich príklad strhol ďalších a tí zasa ďalších a za krátko bol celý Bagdad v rukách rabujúceho davu. Rabovali sa ministerstvá i súkromné rezidencie, hotely a diplomatické zastupiteľstvá, školy, nemocnice... Je len priro-

dzené, že pri tom všetkom nemohlo zostať nedotknuté ani Iracké múzeum. Jeho nezvaných návštevníkov tam však čakalo prekvapenie. Miesto zlatých pokladov, ktoré si vo svojej fantázii mnohonásobne zveličili, našli len prázdne vitríny, v ktorých boli popisky typu: zlatá ceremoniálna prilba kráľa Meskalamduga, bronzová maska Sargona I. a trebárs šperky z hrovej výbavy kráľovnej Šubad. Pracovníci múzea dali najvzácnejšie exponáty ešte pred očakávaným útokom na Bagdad predvídavo odviezť do bezpečia. Niet pochýb, že múzeum má straty, sú však menšie, ako sa pôvodne predpokladalo. A okrem toho mnohé exponáty existujú v niekoľkých takmer identických kópiách. Napríklad ozdoby z hlavy spomutej kráľovnej Šubad v bagdadskom múzeu sú v inej verzii vo Filadelfii a v Londýne. Strata hociktorej z nich by bola bolestná, ale pre vedu nahraditeľná.

No odvráťme pozornosť od dneška a vráťme sa do minulých či predminulých čias, v ktorých sa zrodili také vynálezy, ako je koleso, písmo alebo pečenie chleba z múky, do čias mladosti ľudstva, keď jeho reprezentantmi boli Sumeri, a pripojme sa k mužom a ženám, čo Sumer pre nás objavili.

Tabuľka so sumerským klinopisom. Text zaznamenáva uskladnenie piva.

I.
OBJAVENIE
SUMEROV

1.

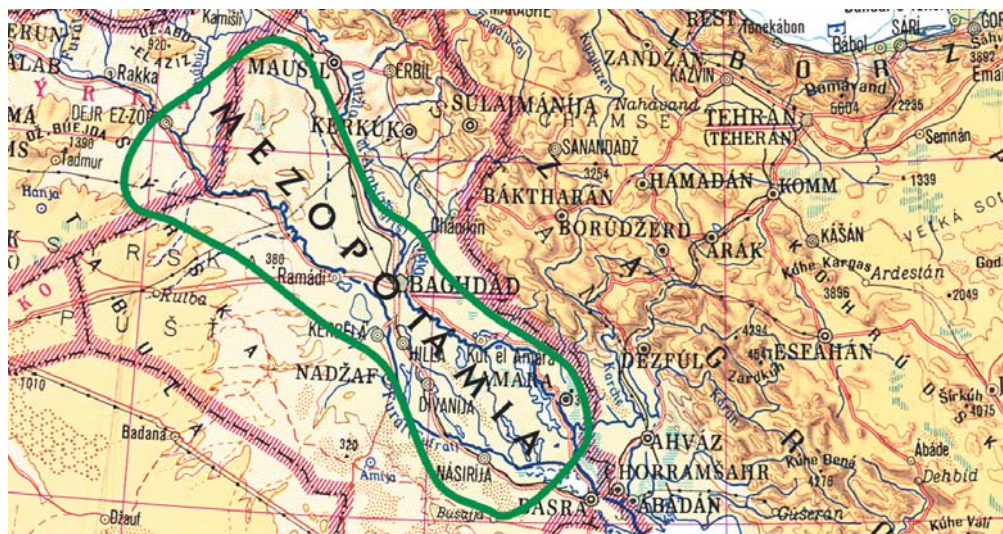
TROSKY MEDZI EUFRATOM A TIGRISOM

Mnoho mien mala v histórii krajina medzi Eufratom a Tigrisom, jedno jej však natrvalo ostáva: Mezopotámia. Dali jej ho Gréci a znamená *Medziriečie*.

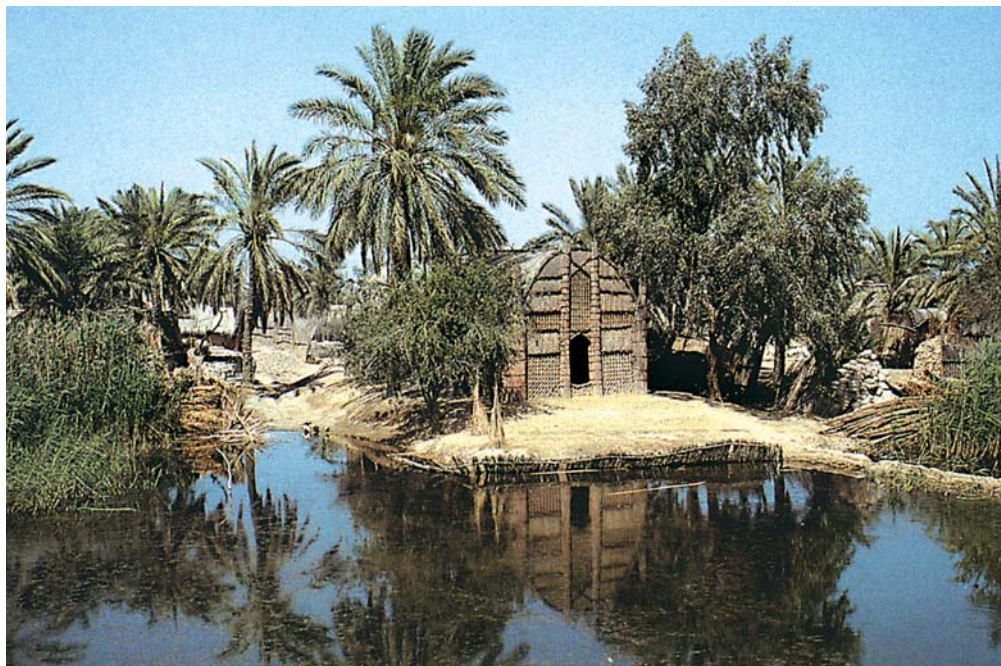
Dnes sa volá Irak. Má necelých štyristoštyridsaťtisíc štvorcových kilometrov, vyše dvadsať miliónov obyvateľov a je republikou. Na severe hraničí s Tureckom, na západe so Sýriou a s Jordánskom, na juhu so Saudskou Arábiou a s Kuvajtom, na východe s Iránom; medzi Kuvajtom a Iránom sa dotýka smaragdových vĺn Perzského zálivu. Tri štvrtiny jej obyvateľstva sú Arabi, zvyšok Kurdovia a menšie národnosti. Rozho-

dujúcu väčšinu tvoria roľníci, priemyselných robotníkov má asi toľko čo kočovných beduínov. Jej hlavné mesto je Bagdad, donedávna montáž ilustrácií z orientálnej rozprávky a prospektov moderných architektov. Od nás je toto mesto vzdialené tritisíc metrov. Lietadlom šesť až deväť hodín, podľa trasy a typu lietadla.

Táto krajina je ako stôl, keď zostúpi z pohorí divého Kurdistanu. Tri štvrtiny jej plochy zaberá step a zamatová sivožltá púšť, ktorú len zriedka pohladí oblak tieňom. Ostatok pokrývajú polia a háje; štyridsať miliónov vejárov štíhlych paliem previeva

Mapa súčasného Blízkeho východu s výrezom územia starovekej Mezopotámie

Príroda súčasného Blízkeho východu

jej slnkom prežiarení vzduch a rodí osemdesiat percent svetového vývozu datlí. Na severe, v oblasti Mosulu, preniká cez vôňu korenia pach ropy; so štyridsiatimi miliónmi ton ročne je Irak jej piatym najväčším producentom na svete. Na juhu pred Basrou, Benátkami Východu, sa zlievajú v mohutný veľtok rieky, na ktorých si ľud tejto krajiny vybudoval život. Prekypujú hojnosťou vody, tvoria bažiny s obytnými ostrovmi a menia step okolo kanálov umelého zavlažovania na kvitnúcu záhradu. Pred tisícročiami aj dnes.

Dávno v novoveku bola Mezopotámia pre ľudí z Európy jednou z najtajomnejších krajín sveta. Kolumbus objavil Ameriku a Amerigo Vespucci ju opísal, Marco Polo priniesol správy z Číny, Vasco da Gama oboznámil svet s Krovákmi a Hotentotmi. O Mezopotámii mala však Európa najčerstvejšie informácie od starovekých Grékov a biblických prorokov.

Pritom vedel o nej doslova každý: učenici to, čo o nej napísal otec dejepisu Herodotos a otec zemepisu Strabón, a prostý ľud to, čo o nej stálo v Biblii. Tu bolo veľké mesto Babylon, „pelech lotrovský“ a zároveň „najskvostnejšie z miest kráľovských“. Tu bolo honosné Ninive, ktoré založil Nimród, „silný lovec pred Hospodinom“, tu boli slávne mestá Aššur, Uruk a Ur Chaldejský. Tu trpeli Židia v zajatí babylonskom a pod jarmom asýrskych kráľov. Tu poplietol Hospodin jazyky ľuďom, keď chceli postaviť vežu, ktorej vrchol by sa nebies dotýkal. Tu zoslal Hospodin na svet strašnú potopu, ktorú prežil len praotec Noe a jeho rodina... A hlavne – tu stvoril Boh Adama a z jeho rebra Evu, tu bol biblický raj!

Netúžil nikto túto krajinu navštíviť? Túžil, o tom niet pochýb. Lenže Mezopotámia bola nielen jednou z najtajomnejších, ale aj jednou z najneprístupnejších krajín sveta. Zo západu ju oddeľovala nekonečná púšť, zo

Mapa Mezopotámie

severu nepriechné hory, z východu opäť hory a zradné močiare, na juhu ju blokovali piráti. A okrem toho – po dobytí Mongolmi a obsadení Turkami bola pre ustavičné vzbury obyvateľstva, ktoré si zo všetkého najväčšmi cení slobodu a majstrovsky narába zbraňami, hermeticky uzavretá vojskom.

Možno tu kedysi bol raj, po zániku ríše bagdadsých kalifov sa však zmenil na peklo. Kto chcel vstúpiť do tejto krajiny, musel byť statočný chlap a dobrodruh.

Samozrejme, aj takí ľudia sa našli.

Prvý človek z nášho letopočtu, o ktorom vieme, že sa vypravil z Európy do Mezopotámie (a živý sa z nej vrátil), bol španielsky rabín Benjamín z Tudely. Na cestu sa vydal roku 1160, za päť rokov sa dostal do Bagdadu a roku 1173 bol už opäť v Európe. Jeho výkon by si iste netrúfol zopakovať ani Ri-

chard Halliburton: s výnimkou prevozu cez more vykonal celú cestu peši. Tri razy unikol lupičom, dva razy cholere a raz silnej piesočnej búrke na púšti. Po návrate napísal o svojej ceste knihu, ale súčasníci sa z nej o Mezopotámii mnoho nedozvedeli. Vyšla totiž až roku 1543 v Carihrade (po hebrejsky) a iba o tridsať rokov neskôr v Antverpách (v latinskom preklade). Dnes patrí medzi najpozoruhodnejšie „historické cestopisy“.

V tomto prvom novovekom *Putovaní do Mezopotámie*, pochádzajúcom ešte zo stredoveku, nie je všetko rovnako zaujímavé, ale mnohé nás udivuje. Keď sa

jeho autor dostal pri Mosule k Tigrisu, spoznal v kopci na ľavom brehu rieky nános hlíny nad troskami starovekého Ninive. Roku 612 pred n. l. dobyli toto mesto Médi a Babylončania a jeho kráľ Šinšariškún sa v ňom namiesto kapitulácie dal za živa upáliť aj so všetkými svojimi pokladmi a manželkami. Padlo ako „kolos na hlinených nohách“ a nikdy viac nevstalo. Dvesto rokov po jeho zničení bol v Mezopotámii Herodotos, ale o meste, „kde len nemlúvniatok, ktoré nepoznajú rozdiel medzi pravou a ľavou rukou, bolo sto a dvadsaťtisíc“, sa dozvedel len toľko, že „ležalo na pravom brehu Tigrisu“. Diodoros zasa v spise *Ktesia Knidského* zo 4. storočia pred n. l. (dnes stratenom) uvádzal, že vraj ležalo „na rieke Eufrate“. A Strabón, ktorý bol v Mezopotámii asi 1165 rokov pred Benjamínom z Tudely, sa o Ninive nedozvedel nič – iba že

bolo kedysi hlavným mestom Asýrie a „čoskoro po dobytí zmizlo navždy z povrchu zeme“.

Odvážny rabín hľadal pochopiteľne aj Babylon – a nakoniec ho našiel. Ležal v troskách, ktoré ešte nestačil pokryť prach púšte, ale neodvážil sa doň vstúpiť, „pretože tam hniezdia draky a jedovaté hady“. Vstúpil doň až bavorský rytier Schiltberger okolo roku 1400, keď tadiaľ utekal „z mohamedánskeho zajatia pohanského“. V knihe s veľmi dlhým názvom napísal: „Mesto toto Bábel má hradbu dvesto lakťov vysokú a päťdesiat širokú... Vody rieky Eufrates tečú jeho prostriedkom, teraz je totiž celé zbúrané a niet tu jediného príbytku ľudského.“

Po bavorskom rytierovi sa dostal do Mezopotámie švábsky lekár a botanik Rauwolff; zdá sa, že ho tam priviedol bádateľský záujem (o kvetenu). „Babylon ešte vidieť,“ napísal v *Cestopise* z roku 1583, „ale je taký rozpadnutý a spustený, že nie je už veľmi vysoký, a okrem toho je zamoorený všelijakými potvorami a beštiami, takže sa k nemu človek bližšie ako na pol míle nedostane... Sú tam hlavne zvieratká (*Thierlein*), ktoré sa po perzsky volajú *eglo* a sú strašne jedovaté. Ako mi bolo rečené, sú väčšie než jašterice a majú tri hlavy.“

Na prírodovedca je opis týchto zvieratiek dosť prekvapivý, ale jeho strach pred vstupom do Babylonu nás neprekvapuje. Ešte dnes je odbočka z „turistickej trasy“ v tomto mori trosiek pre podobné (aj keď nie trojhľavé) zvieratká pomerne nebezpečná. O to väčšími musíme obdivovať odvahu ďalšieho známeho návštevníka Babylonu, ktorý napísal: „Prešiel som tieto zbúrané múry zo všetkých strán dookola a vystúpil som na najvyšší z nich, potom som zostúpil dovnútra a všetko som si tam veľmi dôkladne prezrel.“

Autor týchto slov sa volal Pietro della Valle (1586 – 1652). Bol to rímsky šľachtic,

veľmi bohatý muž, a do Mezopotámie sa dostal z celkom nevedeckých dôvodov. Zaľúbil sa totiž do nejakej staršej dámy, a keď mu dala košom, vybral sa roku 1614 na púť do Svätej zeme. Tam sa znovu zaľúbil, a to do mladej chaldejskej kresťanky Sitti Maani z Bagdadu. Tentoraz sa nedal odmietnuť, vytrvalo ju nasledoval cez sýrsku púšť až do jej rodiska a tam sa s ňou oženil. Mal s ňou dosť starostí, najmä výchovných (dlho mu napríklad trvalo, kým ju odnaučil nosiť krúžok v nose), ale oplátilo sa mu to. Stala sa mu nielen manželkou, ale aj odvážnou sprievodkyňou na jeho dobrodružných cestách po arabskom svete. Keď roku 1621 zomrela, dal jej telo mumifikovať a po návrate z Východu, kde sa zdržal dvanásť rokov, preniesol ho v debne do Ríma a pochoval v rodinnej hrobke. Pripomíname to nielen pre zaujímavosť, ale aj pre spravodlivosť voči ženám. Keď sa totiž hovorí o výskume Mezopotámie, vždy sa spomínajú iba zásluhy mužov a na Sitti Maani della Valle sa zabúda.

Do Babylonu priviedla Pietra della Valle jeho manželka prvý raz v decembri 1616; potom sa tam ešte dvakrát vrátil. Bez nej by ho bol vtedy už asi ťažko našiel. Napokon ani dnes nevedia mnohí obyvatelia okolitých dedín, že trosky, ku ktorým chodí toľko áut a autobusov, sú pozostatkami mesta, čo sa volalo Babylon. Roku 1617 precestoval Pietro della Valle, opäť s manželkou, najjužnejšiu oblasť Mezopotámie a navštívil trosky starovekých miest, o ktorých nemal nikto tušenie, ako sa kedysi nazývali (dnes vieme, že jedno z nich, na pahorku Mukajjar, sa volalo pred tisícročiami Ur). Roku 1625 podnikol so svojím sluhom ďalekú cestu na východ od Perzského zálivu a dostal sa do zrúcanín, o ktorých zistil, že sú pozostatkami starovekého Persepolisu. Bolo to veľkolepé sídlo perzských kráľov z rodu Achajmenovcov, ktoré po víťazstve nad Da-

reiom III. roku 330 pred n. l. zapálil Alexander Veľký („za lumpačky, keď nebol pánom svojich zmyslov“, ako píše Diodoros). Pietra della Valle uchvátili najmä stĺpové siene paláca na umelej terase, kam viedlo „mramorové schodisko dosť široké pre dvanaásť jazdcov vedľa seba“. Ešte väčšmi ho však zaujali podivné nápisy, pokrývajúce steny paláca, a „pre všetky prípady ich veľmi svedomito odpísal“. Urobil dobre – tieto odpisy sa stali omnoho neskôr východiskom pre poznanie nielen dejín Persepolisu, ale celej Mezopotámie.

Na cestách si robil Pietro della Valle poznámky, ktoré posielal priateľovi Schippaovi do Neapola (prvé odpisy persepolských nápisov mu poslal roku 1626) a schovával si kópie.

Po návrate ich spracoval do trojdielneho *Cestopisu pútnika* (1650 až 1658) vyzdobeného bohatými ilustráciami. Lenže tieto ilustrácie nepochádzali od neho, ale od cestovateľov, ktorí sa napriek hrôzostrašným správam odvážili do týchto končín vkročiť.

Krátko po Pietrovi della Valle sa vybral do Mezopotámie Angličan Thomas Herbert, a to ako sprievodca britských diplomatov Sherleyho a Cottona vyslaných roku 1626 k perzskému šachovi. Obidvaja však cestou za nevysvetlených okolností zomreli (možno na úpal, možno na úplavicu), a tak sa vrátil okľukou cez Indiu a Cejlón do Londýna. Tam bol potom komorníkom Karola I., dokiaľ taktiež nezomrel (roku 1649 na popravisku). Zo svojej cesty priniesol kresby, nepovažoval ich však za dosť výstižné, a dal ich preto prepracovať najslávnejšiemu londýnskemu medirytcovi Václavovi Holiarovi.

Tomuto českému exulantovi vďačíme teda za prvé umelecky dokonalé (aj keď po vecnej stránke, pochopiteľne, nie vždy celkom presné) obrazy „biblických miest“ medzi Eufratom a Tigrisom.

Iné opisy priniesli z Mezopotámie Francúzi Jean Baptiste Tavernier a Jean Chardin. Obidvaja sa však väčšmi než o staroveké pamiatky zaujímali o to, ako čo najrýchlejšie zbohatnúť, čo je európska tradícia, ktorá sa tam udržuje dodnes. Chardin, ktorý sa stal roku 1666 klenotníckym expertom sultána Sulejmana III., si vzal na jednu z ciest (namiesto ešte nevynájdeného fotoaparátu) kresliča Grélota. Jeho obrázky vzbudili vo Francúzsku neobyčajnú pozornosť a udržovali sa v rôznych publikáciách až do minulého storočia. Ďalší dvaja Francúzi, Vincent Marie a Emanuel de Saint Albert, sa zase väčšmi zaujímali o možnosť šírenia katolíckeho náboženstva medzi moslimskými Arabmi a kacírskymi Chaldejcami, čo súviselo s tým, že boli misionári. Ako kňazi však veľmi dobre poznali biblické dejiny Mezopotámie. Marie objavil „Babylonskú vežu“, lenže nie v Babylone, ale v Birs Nimróde neďaleko Bagdadu, a Saint Albert skepticky priznal, že ťažko nájsť miesto, kde stála, „lebo biblická a domorodá tradícia je tu taká prepletená a popletená, že sa v tom nikto nevyzná“. Po nich prišiel do Mezopotámie ich krajan Jean Otter, slávny arabista. Pobudol tam desať rokov (1734 – 1744 vrátane ciest po Turecku a Perzii), ale nič slávne neobjavil. Hoci poznal dielo arabského zemepisca Abdulfeda, v ktorom sa uvádza poloha Ninive a Aššuru (ako dnes vieme, presne), natoľko mu neporozumel, že pahorky s ich troskami nenašiel. Pritom pod jedným z nich obedoval a na druhý vystúpil!

Takmer súčasne s prvými Francúzmi prišiel do Mezopotámie nemecký lekár Engelbert Kämpfer. Roku 1683 navštívil aj Persepolis a obkreslil z jeho trosiek množstvo nápisov. To isté po ňom zopakoval, ale presnejšie, Holanďan Cornelius de Bruin. Angličan Thomas Hyde nazval písmo týchto nápisov *literae cuneiformes*, čiže

Persepolis, hlavné mesto Perzskej ríše. Zo slávneho mesta zostal les stĺpov a trosky budov.

„klinové písmeňá“, a tento názov im už zostal do dnes.

Ale to všetko boli len prvé lastovičky z Európy v Mezopotámii. Jej skutočný vedecký výskum sa začal až výpravou Carstena Niebuha.

Carsten Niebuhr (1733 – 1815), holštajnský Nemec v službách dánskeho kráľa, bol povolaním zememerač a muž veľkých schopností a širokých záujmov. Dvadsaťosemročný dostal ponuku, aby sa zúčastnil so štyrmi vedcami na výskumnej výprave do krajín Blízkeho východu. Začiatkom roku 1761 odišiel z Kodane na vojnovéj plachtenci do Carihradu a koncom roku 1767 sa po ceste cez Egypt, Jemen, Mezopotámiu, Turecko a potom Rumunsko a Poľsko do Kodane vrátil. Ťažko povedať, či to bola šťastná výprava. Na dlhej ceste mu postupne zahynuli všetci spoločníci, takže zostal v ďalekých a nebezpečných krajinách sám. Ako človek železnej vôle zverenú úlohu

však splnil. Vo svojom *Opise Arábie podľa vlastných pozorovaní a v krajine samej zozbieraných správ* (1772) napísal: „Hoci smrť našu výpravu takmer úplne skosila, myslím, že iní sa tým nemajú dať od ciest do Arábie odradiť.“

Pre nás sú dôležité najmä dva výsledky Niebuhrovej cesty. Po prvé, že presne určil miesta, kde ležia trosky Ninive a Babylonu, a po druhé, že priniesol z Persepolisu dlhé a presné odpisy klinopisných textov. A aby sme nezabudli ešte na jeden, ktorý mal priam historický význam – jeho kniha sa dostala do rúk mladému francúzskemu generálovi Bonapartovi, v tom čase nie práve veľmi zamestnanému, a podnietila ho k vojnovéj výprave do Egypta (1798 – 1799).

Táto výprava sa skončila síce pre francúzsku armádu porážkou, ale umožnila veľké víťazstvo vedy: otvorila cestu k objaveniu starého Egypta. Krajiny rovnako záhadnej ako Mezopotámia!

Keď sa roku 1900 spýtali vtedajšieho najväčšieho znalca dejín starovekej Mezopotámie, berlínskeho profesora Friedricha Delitzscha, čo podľa jeho názoru viedlo ľudí z Európy do tejto neprístupnej a nebezpečnej krajiny, povedal: „Na to je jediná odpoveď – Biblia!“

Mal pravdu. Rozhodne však nie celú. Zaubudol na jednu z najprirodzenejších vlastností človeka, na túžbu po poznaní.

Alebo jednoduchšie: na zvedavosť.

Niebuhrm sa začala nová epocha výskumu Mezopotámie. Pravda, ešte zďaleka nie sústavného, ale predsa už nie iba náhodného.

Paul Emile Botta
(1802 – 1870)

Cestovateľov pribúdalo, za nimi prichádzali obchodníci, misionári, agenti rozviedok, osobitní splnomocnenci vlád, občas aj učitelia. O Mezopotámii sa zaujímali hlavne Angličania, ktorí ju mali v susedstve (Indie a Perzie), a ich tradiční rivali Francúzi. Turecká vláda im napokon

povolila zriadiť konzulárne zastupiteľstvá v Bagdade, Basre a Mosule.

Na rozdiel od Egypta, ktorý pre vedecký výskum otvorili zbrane, Mezopotámii preň otvorili diplomatické rokovania. Nie priveľmi, ale predsa: aspoň pre diplomatov a ich chránencov. Neprekvapuje preto, že prvý muž, ktorý zaboril rýľ do zeme medzi Eufratom a Tigrisom s bádateľským úmyslom, bol francúzsky konzul v Mosule Paul Emile Botta (1802 – 1870).

Bol to zaujímavý človek: pre diplomatickú službu a archeologické výskumy nemal najmenšie predpoklady. Predovšetkým nebol šľachtic, čo bolo v tých časoch u diplomata chybou. Jeho politická minulosť bola trochu podozrivá; narodil sa v Taliansku (v Turíne) a pred vstupom do francúzskych

služieb bol v službách nepriateľskej egyptskej vlády. Ani s jeho vzdelaním nebolo všetko v poriadku: nevyštudoval archeológiu ani históriu, ale medicínu. Po doktoráte však nenastúpil na prax v nemocnici, ale cestoval okolo sveta na plachtynici. Keď sa po troch rokoch a príslušných skúsenostiach vrátil, usadil sa v Egypte, lebo sa mu tam zapáčilo.

Lekárske povolanie potom kombinoval so zbieraním chrobákov a stykmi s mocnými ľuďmi tamjšieho sveta. To neuniklo francúzskej rozviedke, a tak sa vláda rozhodla jeho známosti využiť: ponúkla mu miesto konzula v Alexandrii. Prijal ho a osvedčil sa, nato ho poslala do Jemenu a tam sa tiež osvedčil. Na jar 1842 ho poverila vedením novozriadeného konzulátu v Mosule – už ako uznávaného špecialistu na Blízky východ.

Mosul bol vtedy úbohé hniezdo, kde bol zaujímavý len naklonený minaret z dvanásteho storočia, orientálny náprotivok šikmej veže v Pise. Perspektívne však mohol mať význam: ležal v oblasti, kde sa stýkal a potýkal arabský svet s tureckým a kurdským, a bol teda ideálnym strediskom pre politické intrigy. Ako sa neskôr ukázalo, jeho význam bol ešte väčší. Vtedy sa však o podzemné bohatstvo ropy, ktorá presakovala na povrch a tvorila kaluže mazľavej tekutiny, nikto nestaral.

Botta mal na novom pôsobisku rozhodne viac času než práce. Ako činorodý človek však vždy musel „niečo robiť“. Chrobákov mal už dosť, proti moru a cholere bol pri tamojších hygienických podmienkach bezmocný, a tak začal študovať miestny folklór a náboženstvá. Zaujali ho najmä uctievaní diavla, ktorí sa celkom logicky snažia nakloniť si zlých a škodlivých duchov, a o dobrotivého boha sa nestarajú. Pri cestách po okolí upútali jeho pozornosť podivné pahorky, ktoré sa bez zjavných geologic-

Zikkurat boha Aššura

kých príčin náhle dvíhali z rovín na brehoch Tigrisu. Zišlo mu na um, že tieto obrovské rozpraskané krtince, domorodcami nazývané *telly*, môžu byť náveje tisícročí nad troskami starovekých miest. A pretože táto krajina sa v staroveku nazývala Asýria, tak – asýrskych miest!

Rozhodol sa ich preskúmať. Najprv ich obchádzal na koni a vypytoval sa domorodcov, či v nich nekopali. Potom skúmal pukliny na ich úbočiach, nakoniec na jeden z nich vystúpil. Tam si spomenul na slová francúzskeho archeológa z Egypta, že kto chce zostúpiť do hlbín histórie, musí najprv vystúpiť na horu kníh. Kým si ich však objednal (v Mosule nebolo kníhkupectvo), ohlásil sa u neho návštevník z Francúzska. Bol to Julius Mohl, Nemec z Paríža, sekretár francúzskej Ázijskej spoločnosti a živý náučný slovník najstarších a najnovších vedomostí o starovekej Mezopotámii.

Mohl prišiel do Mosulu okľukou cez Londýn a ešte po piatich mesiacoch bol nadšený nálezmi, ktoré kúpila britská vláda za tisíc libier od dedičov Claudia J. Richa,

bývalého britského generálneho konzula v Bagdade. Pochádzali z Babylonu a boli medzi nimi hlinené tabuľky a valčeky s klinovým písmom presne toho typu ako v rôznych mezopotámskych cestopisoch a na tzv. Michauxovom kameni, ktorý bol prvým originálnym klinopisným dokumentom, čo sa dostal do Európy. (Priniesol ho roku 1786 pri návrate z Perzie francúzsky botanik André Michaux. Boli na ňom aj obrázky „babilonského draka“, o ktorom sú zmienky v Biblii.) Mohl mal vo svojom cestovnom vaku Niebuhrov *Opis Arábie* a Richove *Príhody z pobytu v Kurdistaně*, v ktorých boli podrobné správy o výskumoch v oblasti Mosulu. Stálo tam medziiným, že kopec Kujundžik na ľavom brehu Tigrisu, presne naproti Mosulu, skrýva v sebe trosky starovekého Ninive.

„Trosky starovekého Ninive?“ pochybovali učenici. „Ak tieto trosky nenašiel Herodotos ani Strabón, kto ich nájde o dva či dva a pol tisíce rokov neskôr?“ Dokonca nie bezvýznamní vedci tvrdili, že Ninive vôbec neexistovalo. „Nemáme o ňom nijaké auten-